

Universitatea
„Ștefan cel Mare”
din Suceava

Facultatea
de Istorie, Geografie
și Științe Sociale

TEZĂ DE DOCTORAT

DOMENIUL ISTORIE

REZUMAT

EVREII DIN ORAȘUL BACĂU ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI XX. MONOGRAFIE ISTORICĂ

CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC:

Prof. univ. dr. hab. Florin PINTESCU

DOCTORAND :

Nicuța-Minodora CHELARU (DRÂMBĂ)

SUCEAVA, 2025

CUPRINSUL TEZEI DE DOCTORAT

Listă de abrevieri.....	4
INTRODUCERE, IPOTEZĂ DE LUCRU. OBIECTIVELE TEZEI.....	5
METODOLOGIA CERCETĂRII ȘI NOUTATEA ȘTIINȚIFICĂ A TEZEI	9
PREZENTAREA SINTETICĂ A CAPITOLELOR TEZEI DE DOCTORAT	11
Capitolul I. Evoluția demografică, situația socială și statutul juridic al evreilor din orașul Bacău între secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului XX.....	11
Capitolul II. Participarea evreilor la viața economică și politică a orașului	12
Capitolul III. Instituții de cult, sociale și culturale	13
Capitolul IV. Învățământul evreiesc din Bacău.....	15
Capitolul V. Legislație antisemită. Măsuri de ajutorare a evreilor din Bacău	16
Capitolul VI. Calvarul din Transnistria	18
Capitolul VII. Situația evreilor din Bacău în perioada 1944-1948	19
CONCLUZII	20
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ	22

Listă de abrevieri

- A.C.S.I.E.R. – Arhiva Centrului pentru studiul evreilor din România
A.N.I.C. – Arhivele Naționale Istorice Centrale
S.J.A.N. Bacău- Serviciul Județean al Arhivele Naționale Bacău
A.P.- Apărare Pasivă
B.N.R. – Banca Națională a României
C.E.R. – Comunitatea evreilor din România
C.F.R. – Căile Ferate Române
C.N.R. – Centrul Național de Românizare
C.N.S.A.S. – Centrul Național pentru Studiarea Arhivelor Securității
C.S.I.E.R. – Centrul pentru Studiul Istoriei Evreilor din România „Wilhelm Filderman”
M.A.I. – Ministerul Afacerilor Interne
M.C.N. – Ministerul Culturii Naționale
M.E.N. – Ministerul Educației Naționale
M.M.- Ministerul Muncii
M.O. – Munca obligatorie
M.P.N. – Ministerul Propagandei Naționale
M.St.M. – Marele Stat Major
P.C.M. – Președinția Consiliului de Miniștri
P.C.R. – Partidul Comunist din România
P.N.L. – Partidul Comunist din România
P.N.Ț. – Partidul Național Țărănesc
S.S.I. – Serviciul Special de Informații
U.C.E.R. – Uniunea Comunităților Evreiești din România
U.E.R. – Uniunea Evreilor din România
U.R.S.S. – Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste
U.S.H.M.M. – United States Holocaust Memorial Museum

INTRODUCERE, IPOTEZĂ DE LUCRU. OBIECTIVELE TEZEI

Lucrarea noastră de doctorat, ce poartă titlul **Evreii din orașul Bacău în prima jumătate a secolului XX. Monografie istorică**, își propune să prezinte un subiect de istorie locală care surprinde evoluția comunității evreilor din orașul de pe Bistrița, dar și perioada de declin din timpul celui de-al doilea război mondial. Istoriografia cu privire la comunitatea evreilor din orașul Bacău conține un număr limitat de lucrări, menționând aici pe Iulius Iancu¹, I. Kara², Alin Sebastian Popa³, I. Voledî-Vardi⁴. Problematica comunității evreilor din orașul Bacău a fost analizată și de noi sub forma unor articole care prezintă secvențe din viața culturală, economică, socială educațională, precum și acțiuni cu privire la munca obligatorie⁵.

Problema evreilor a fost cercetată de numeroși istorici, cele mai multe lucrări prezintă situația acestora între 1939-1944, oferindu-se o privire de ansamblu de la primele măsuri împotriva evreilor până la introducerea muncii obligatorii și deportarea evreilor în Transnistria. Printre autorii străini amintim pe Dennis

¹ Iulius Iancu, *Noi, copii străzii Leca. Bacău, târgul amintirilor*, Minimum, 1999.

² I. Kara, *Obștea evreiască din Bacău*, București, Editura Hasefer, 1995.

³ Alin Sebastian Popa, *Fizionomii urbane și structuri etno-sociale din Moldova. Bacăul în tranziția de la târg la oraș - 1864-1938*, București, Editura Muzeul Literaturii Române, 2023.

⁴ Voledî-Vardi, I., *Orașul de pe Bistrița*, vol. I, Tel-Aviv, 1988.

⁵ Nicuța-Minodora Drâmbă, *Activități de prevenire a îmbolnăvirilor în rândul comunității evreilor din orașul Bacău în perioada 1942-1943*, în Studii de știință și cultură, volumul XVII, nr. 2, Arad, University Press, 2021; Idem, *Alegerea comitetului de conducere al comunității evreiești din orașul Bacău în perioada 1932-1934*, Studii de știință și cultură, volumul XVIII, nr. 4, Arad, University Press, 2022; Idem, *Aspecte privind societățile evreiești de sprijin reciproc din orașul Bacău în secolele XIX-XX*, Studii de știință și cultură, volumul XVII, nr. 2, Arad University Press, 2021; Idem, *Aspecte referitoare la cultul mozaic din Bacău. Sinagogile*, Dialog intercultural polono-moldovenesc. Culegere de studii, Materialele Congresului Științific internațional Moldo-Polono-Român, Chișinău-Cracovia, 14-15 mai 2021; idem, *File din istoria școlii primare israelito-române de băieți F. Klein din orașul Bacău*, Conferința "Învățământ superior: tradiții, valori, perspective", Chișinău, Moldova, 29-30 septembrie 2020; Idem, *Repartizarea femeilor evreice la munca obligatorie în vara anului 1944*, Analele Liceului "Vasile Conta" Târgu-Neamț, nr. 1, Iași, Editura Pim, 2021; Idem, *Școlile evreiești din orașul Bacău în primele decenii ale secolului XX*, Analele Liceului "Vasile Conta" Târgu-Neamț, nr. 2, Iași, Editura Pim, 2021.

Evreii din orașul Bacău în prima jumătate a Secolului XX

Deletant⁶, Simon Geissbühler⁷. Istoricii români care au tratat situația evreilor din perioada menționată anterior sunt: Jean Ancel⁸, Lya Benjamin⁹, Iacov Geller¹⁰, Viorel Achim¹¹, Paul Goma¹², Marcu Rozen¹³, Teșu Solomovici¹⁴.

În demersul nostru am utilizat izvoare istorice, dar și colecții de documente, o parte dintre acestea au fost amintite deja, iar altele sunt cele coordonate de Lya Benjamin, Sergiu Stancu și Ion Șerbănescu, dar și cele coordonate de V. Eskenasy¹⁵ și Mihai Spielmann¹⁶.

S-au consultat acte legislative din perioada vizată¹⁷, periodice, presa vremii¹⁸, precum și broșuri, din dorința de a prezenta cât mai obiectiv evreii din orașul Bacău.

⁶ Dennis Deletant, *Aliatul uitat a lui Hitler. Ion Antonescu și regimul său. 1940-1944*, București, Editura Humanitas, 2004.

⁷ Simon Geissbühler, *Iulie însângerat: România și holocaustul din vara lui 1941*, București, Editura Cartea Veche, 2015.

⁸ Jean Ancel, *Distrugerea economică a evreilor români*, București, Editura Institutului pentru Studierea Holocaustului din România "Elie Wiesel", 2008; Idem, *Preludiu la asasinat. Pogromul de la Iași, 29 iunie 1941*, Iași, Editura Polirom, 2005; Idem, *Transnistria*, 3 vol., București, Editura Atlas, 1998; *Documents Concerning the Fate of Romania Jewry during the Holocaust*, New York, Beate Klarsfeld Foundation, 1986.

⁹ Lya Benjamin Lya (coord.), *Comisia Internațională pentru Studierea Holocaustului în România. Documente*, Iași, Editura Polirom, 2005; Idem, *Evreii din România în anii 1940-1944, vol. II, Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri*, București, Editura Hasefer, 1996; Idem, *Evreii din România în texte istoriografice. Antologie*, București, Editura Hasefer, 2002; Lya Benjamin, M. Spielman, Sergiu Stancu, *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, vol. II/2, București, Editura Hasefer, 1990; Lya Benjamin, Sergiu Stancu, Ion Șerbănescu (coord.), *Evreii din România în anii 1940-1944, vol. III 1940-1942: Perioada unei mari restriști*, partea I-II, București, Editura Hasefer, 1997; Lya Benjamin, Sergiu Stancu, Ion Șerbănescu (coord.), *Evreii din România în anii 1940-1944, vol. IV 1943-1944: Bilanțul tragediei: Renașterea speranței*, București, Editura Hasefer, 1998.

¹⁰ Iacov Geller, *Rezistența spirituală a evreilor români în timpul Holocaustului*, București, Editura Hasefer, 2004.

¹¹ Achim, Viorel, *Evreii în cadrul recensământului general al României din 6 aprilie 1941*, București, Editura Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România "Elie Wiesel", 2008.

¹² Paul Goma, *Săptămâna roșie – 28 iunie – 3 iulie 1940*, București, Editura Vremea, 2004.

¹³ Marcu Rozen, *Holocaust sub guvernarea Antonescu. Date istorice și statistice privind evreii din România în perioada 1940-1944*, ediția a II-a revizuită și completată, București, Asociația Evreilor din România victime ale Holocaustului, 2004.

¹⁴ Teșu Solomovici, *Istoria Holocaustului din România. Transnistria. Transilvania de Nord*, București, Editura Teșu, 2006.

¹⁵ V. Eskenasy (coord.), *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, vol. I, București, 1986.

¹⁶ Mihai Spielmann (coord.), *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, vol. II, Partea I, București, 1988.

¹⁷ *Monitorul Oficial al României*, 1940, 1941, 1942, 1943, 1944.

¹⁸ *Curierul israelit*, anul XXV, nr. 5, 12, 15, 19, 23; *Egalitatea*, 20 noiembrie 1915; *Neamul evreiesc*, nr. 2-3, 23 ianuarie 1909.

Nu au fost omise jurnalele și memoriile scrise atât de personalități de origine evreiască, dar și români printre care amintim: Hary Bar-Shalom¹⁹, Iancu Iulius²⁰, Alexandru Șafran²¹, Wilhelm Filderman²², Mihail Sebastian²³, Radu Lecca²⁴, Gheorghe Barbul²⁵.

Din punct de vedere cronologic, cercetarea noastră prezintă comunitatea evreilor în perioada 1900-1948 din orașul Bacău. În primele pagini, ne-am propus să prezentăm evoluția orașului până la începutul secolului XX, dar și aspecte privind apariția evreilor în spațiul românesc și contribuția pe care au avut-o aceștia la dezvoltarea orașului de pe Bistrița.

S-a urmărit să aducem originalitate și noutate cu privire la tema cercetată, utilizând mai multe surse istorice, dar și mai multe metode de lucru, cu scopul de a ne atinge obiectivele propuse.

Printre ipotezele care le propunem spre cercetare sunt următoarele:

1. Evreii din Bacău au contribuit la dezvoltarea orașului Bacău în prima jumătate a secolului XX.
2. Comunitatea evreilor și instituțiile coordonate de către aceasta au avut un impact covârșitor în conviețuirea evreilor cu românii, dar și în supraviețuirea acestora în perioada regimului Antonescu.
3. Politica antisemită a condus la o scădere demografică a evreilor și diminuarea impactului economic, cultural și social în orașul Bacău.
4. Evenimentele din perioada Holocaustului din România nu trebuie uitate pentru a evita repetarea acestora.

Lucrarea noastră contribuie la o mai bună înțelegere a comunității evreilor din perioada cercetată, de la aspecte formale, până la cele non-formale, prin prezentarea diverselor fațete ale situației economice, politice, sociale și culturale din orașul Bacău. Evreii din Bacău au cunoscut o perioadă de înflorire, dar și de declin în prima jumătate a secolului XX, la care au contribuit numeroși factori pe care îi vom identifica în această cercetare.

¹⁹ Hary Bar-Shalom, *Orașul de demult-spicuiți dintr-un anume unghi*, București, Editura Hasefer, 2018.

²⁰ Iancu, Iulius, *Noi, copii străzii Leca. Bacău, târgul amintirilor*, Minimum, 1999.

²¹ Alexandru Șafran, *Un tăciune smuls flăcărilor. Comunitatea evreiască din România 1939-1947. Memorii*, București, Editura Hasefer, 1996.

²² Wilhelm Filderman, *Memorii și jurnale, vol. II (1940-1952)*, București, Editura Hasefer, 2016-2017.

²³ Mihail Sebastian, *Jurnal. 1935-1944*, București, Editura Humanitas, 1999.

²⁴ Radu Lecca, *Eu i-am salvat pe evreii din România*, București, Editura Roza Vânturilor, 1994.

²⁵ Gheorghe Barbul, *Memorial Ion Antonescu. Al treilea om al Axei*, Iași, Institutul european, 1992.

Lucrarea **Evreii din orașul Bacău în prima jumătate a secolului XX. Monografie istorică** este structurată în șapte capitole care surprind comunitatea evreilor de la începutul secolului XX până la finalul deceniului al cincilea al aceluiași secol.

Capitolele sunt împărțite pe diferite teme: primul capitol urmărește aspecte legate de demografia evreilor în Bacău, statutul economic și juridic al acestora, al doilea tratează participarea evreilor la viața economică și politică, următorul se focusează pe instituțiile de cult, sociale și culturale, urmat de cel legat de învățământul evreiesc. Capitolele V și VI vizează măsurile antisemite, de la munca obligatorie la interzicerea drepturilor și libertăților cetățenești și deportarea în Transnistria. Ultimul capitol prezintă situația evreilor în perioada 1944-1948.

Pentru redactarea prezentei teze de doctorat au fost consultate documente aflate în fondurile de arhivă ale unor instituții județene și naționale. Un loc special îl ocupă informațiile regăsite la Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Bacău în colecțiile de fonduri: Comunitatea evreilor Bacău, Primăria orașului Bacău, Prefectura județului Bacău, Poliția orașului Bacău, Școala Primară Israelito-Română de Băieți „F. Klein”, Școala Primară Israelito-Română de Fete „Cultura”, Centrul Național de Românizare Bacău, Liceul Evreiesc Bacău, Inspectoratul Școlar al Județului Bacău, Fabrica Partizanul, Serviciul Sanitar Bacău, Societatea Fraterna, Fondul Democrat Evreiesc Bacău, Societatea Înfrățirea, Comunitatea evreilor Moinești, Comunitatea evreilor Târgu Ocna, Fabrica de casinci Gloria, Fabrica Zingher Bacău, Camera de Industrie și Comerț, Centrul de Recrutare Bacău, Colegiul avocaților Bacău, Colegiul Farmaceutic Bacău, Fabrica de bere Mărgineni, Serviciul sanitar Bacău, Serviciul veterinar Bacău. Documentele consultate în cadrul arhivei mai sus menționate numără în jur de 3500 pagini, din care reies aspecte din viața economică, socială, culturală, educațională, dar și aspecte din viața cotidiană, particulară, a evreilor din orașul de pe Bistrița. Unele din documentele examinate în cadrul Serviciului Județean al Arhivelor Naționale Bacău au fost studiate pentru prima dată în demersul cercetării noastre.

Au fost analizate izvoare istorice ale fondului arhivistic al Ministerului Afacerilor Externe – Problema 33 sau Chestiunea evreiască. Au fost consultate documente din cadrul fondurilor Arhivei Național Istorice Centrale (A.N.I.C), printre acestea menționăm: Președinția Consiliului de Miniștri. Cabinetul Civil Mihai Antonescu, precum și documente din cadrul arhivei Centrului pentru Studierea Istoriei Evreilor din România „W. Filderman”, fondurile III, IV, VI. Informații cu privire la evreii din Bacău au fost descoperite în fondurile Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității.

METODOLOGIA CERCETĂRII ȘI NOUTATEA ȘTIINȚIFICĂ A TEZEI

Cercetarea științifică are o latură complexă a temei de cercetare ca urmare a fondului arhivistic investigat, fiind aplicate mai multe principii metodologice, printre care menționăm:

- principiul științific – prezentarea evenimentelor istorice așa cum s-au întâmplat ele;
- principiul demonstrației – informațiile prezentate au fost argumentate și demonstrate;
- principiul utilității – cercetarea noastră științifică are o utilitate teoretică, dar și practică, prezentând importanța populației evreiești în dezvoltarea orașului Bacău;
- principiul istoric – evenimentele au fost analizate în contextul perioadei istorice de care ne ocupăm, în ordinea cronologică a desfășurării acestora;
- principiul obiectivității – informațiile și evenimentele au fost expuse într-un mod obiectiv, clar, logic, coerent, fiind analizate prin raportare la realitățile istorice ale perioadei de care ne ocupăm;
- principiul dialectic – evenimentele au fost studiate în ordine cronologică, fiind puse în evidență cauzele și efectele.

Au fost utilizate următoarele metode în cadrul cercetării noastre științifice:

- metoda statistică pentru evoluția populației evreiești din orașul Bacău;
- analiza documentelor regăsite în fondurile de arhivă, a legislației antisemite, a decretelor-lege;
- metoda descriptivă care face referire la aspecte economice, sociale, culturale, comunitare, educaționale ale populației evreiești din orașul Bacău în prima jumătate a secolului XX.
- metoda comparativă privind situația evreilor din Bacău înainte de cel de-al doilea război mondial, precum și cea în timpul evenimentelor din perioada războiului.

Scopul acestei lucrări este de a contribui la cunoașterea și înțelegerea unei minorități naționale care a conviețuit pe teritoriul orașului Bacău, care a cunoscut perioade de dezvoltare, dar și declin. Această analiză conține aspecte științifice, având un caracter de originalitate și noutate, prin sursele arhivistice, o parte dintre acestea nefiind studiate anterior. Comunitatea evreilor a pus o amprentă asupra evoluției orașului, prin implicarea acestuia în domeniul economic, industrial, educațional și cultural al perioadei analizate.

Deși au mai fost realizate studii și lucrări despre comunitatea evreilor din perioada de care ne ocupăm, ne-am propus să sistematizăm aceste informații, la care

Evreii din orașul Bacău în prima jumătate a Secolului XX

s-au adăugat aspecte care nu au fost tratate pentru a contura o imagine detaliată a statutului evreilor din Bacău.

Cercetarea noastră își propune să prezinte comunitatea evreilor din orașul Bacău de la aspecte privind statutul economic și juridic al acesteia, evoluția demografică până în anul 1939, precum și efectele pe care le-au avut măsurile antisemitice din perioada regimului Antonescu. Un alt aspect pe care îl urmărește lucrarea este contribuția evreilor la dezvoltarea orașului prin numeroasele fabrici, uzine și ateliere, unele dintre acestea având reprezentanțe în diferite orașe ale României.

Sunt analizate aspecte din viața socială, culturală și religioasă a evreilor, de la primul cimitir și apariția unor noi sinagogi, la importanța respectării tradițiilor mozaice, la ajutorarea semenilor aflați în nevoi atât în perioada de dinainte de cel de-al doilea război mondial, dar mai ales în timpul acestuia, atât prin intermediul reprezentanților comunității, precum și prin intermediul numeroaselor asociații de sprijin reciproc. Educația tinerilor evrei reprezintă una din temele centrale ale lucrării noastre, demonstrând o continuitate chiar și în perioada în care din cauza războiului unele școli au fost preluate de către armată.

Originalitatea prezentei cercetări privind istoria comunității evreilor din Bacău este reprezentată de documentele arhivistice cercetate cu privire la această temă din cadrul fondurilor arhivistice regăsite la nivelul mai multor instituții județene, centrale, precum și naționale, pentru perioada la care ne referim.

Prin urmare, noutatea științifică a acestei cercetări ține cont de documentele inedite cercetate în Serviciului Județean al Arhivelor Naționale Bacău, precum și de interpretarea izvoarelor istorice studiate în cadrul altor fonduri arhivistice, dar și publicate în circuitul național și internațional.

PREZENTAREA SINTETICĂ A CAPITOLELOR TEZEI DE DOCTORAT

Capitolul I. Evoluția demografică, situația socială și statutul juridic al evreilor din orașul Bacău între secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului XX

Primul capitol, de tip introductiv, oferă o serie de date esențiale despre prezența evreilor în spațiul românesc, cu accent pe secolele XIX-XX și despre rolul economic, în principal comercial, al acestei vetre urbane românești, reliefat încă din Evul Mediu, fapt care i-a determinat pe evrei să se așeze în acest spațiu. Atrăși de privilegiile comerciale, evreii se stabilesc în număr mare în Moldova și Țara Românească în secolele XVII-XVIII, cu atât mai mult cu cât în aceste spații nu erau negustori activi.

Orașul Bacău s-a confrunt, de-a lungul a celor șase secole de existență, atât cu perioade de creștere demografică, dar și cu perioade de regres, fie din cauza condițiilor sociale și economice, dar și din pricina deselor războaie și epidemii. Modernizarea sa se datorează și numeroaselor incendii, cel mai important este cel din 1926, când au ars 400 de case, care a contribuit la sistematizarea și urbanizarea orașului.

Începând cu anul 1839, Comunitatea evreilor este atestată în Bacău, în acest sens este menționată existența unui act de vânzare-cumpărare²⁶, însă această instituție va fi recunoscută oficial abia în secolul XX. Deși relațiile între evrei și români au fost în mare parte pașnice, au existat și momente tensionate.

Este prezentă evoluția demografică a acestora la finalul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, astfel încât în 1928, o pătrime din populația orașului era formată din evrei. Între anii 1889 și 1890, din cei 12675 de locuitori, 6122 erau evrei²⁷, în 1927 erau 7862 de evrei din totalul de 23505 locuitori²⁸. În 1930, potrivit datelor oferite de un nou recensământ, orașul avea 19461 de locuitori români și 9424 evrei²⁹. Numărul acestora a scăzut treptat odată cu instaurarea măsurilor antisemite

²⁶ SJAN Bacău, *fond Comunitatea evreilor Bacău*, dosar 12/1928, f. 2.

²⁷ Ortensia Racoviță, *Dicționar geografic al județului Bacău*, București, Stabilimentul Grafic „I.V. Socescu”, 1895, p. 86.

²⁸ SJAN Bacău, *fond Primăria orașului Bacău*, dosar 50/1927, f. 5.

²⁹ *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. I, București, 1938, p.

din România și emigrarea lor.

Evreii reprezintă „primii vestitori politici ai modernizării și democratizării relațiilor economice și drepturilor privind proprietatea”³⁰. Deși au fost implicați în toate sectoarele economice, evreii au fost supuși unor măsuri discriminatorii, precum: interzicerea locuirii în mediul rural, expulzarea celor considerați periculoși, interzicerea ocupării unor funcții în armată, școli, administrație, participarea la alegeri, obligația comercianților de a plăti taxele la zi, de a nu deține debite de tutun, nu aveau voie să dețină funcții de conducere în bănci și altele.

Evreii băcăuani au participat alături de soldații români la luptele pentru întregirea țării, cei 35 de soldați care au căzut pe front au fost îngropați în Cimitirul eroilor din Bacău, alături de alți soldați români și de alte naționalități.

Orașul Bacău este cunoscut și prin numeroasele fabrici și uzine evreiești. Deși funcționau mai multe fabrici, uzine și ateliere deținute de evrei, numeroși coreligionari trăiau în condiții modeste și aveau nevoie de ajutoare. Cei mai mulți evrei au locuit pe strada Leca din Bacău, însă „Copiii străzii Leca au fost fără prezent, ci numai cu viitor. Este o stradă care nu mai există. Buldozere au distrus-o din ordine pornite din megalomanie și paranoia. S-a distrus trecutul evreiesc, viața și amintirile. Însă, strada Leca va continua să existe, până la existența ultimului copil care a trăit odinioară în acest loc”³¹.

Capitolul II. Participarea evreilor la viața economică și politică a orașului

În capitolul al doilea sunt expuse domeniile de activitate în care au fost implicați aceștia, de la industria textilă, alimentară, chimică, textilă, alimentară, a lemnului și hârtiei, metalurgia, tăbăcăria. În plus, sinagogile din oraș reflectă cele mai importante meserii practicate de către evrei: Sinagoga Cerealiștilor, a Zidarilor, Cișmarilor, Cojocarilor, Birjarilor, Croitorilor Bătrâni, Ciobotarilor și altele.

Una dintre cele mai cunoscute fabrici din Bacău deținute de evrei era reprezentată de Întreprinderile Filderman, care avea mai multe secții de activitate printre care amintim morărit, pielărie, postav și încălțăminte, care erau distribuite și către stat, având reprezentanțe în mai multe orașe din țară.

53.

³⁰ Hary Kuller, *Opt studii despre istoria evreilor din România, București*, Editura Hasefer, 1997, p. 102.

³¹ Iulius Iancu, *Noi, copiii străzii Leca*, Minimum, 1999, p. 20.

Moara Calmovici și Fii a fost ridicată în 1904 și distrusă în 1926, ca multe alte fabrici și ateliere din oraș, reclădită, având o capacitate de măcinare de 9000 tone anual.

În cadrul industriei chimice putem aminti de fabrica de acid carbonic Lupu Klein S.N.C. ce producea o cantitate de 400 tone anual, fabrici de lumânări, săpun și parfum, dar și o fabrică de boiangerie. Fabrica Strul Kendler producea anual o cantitate de 6240 mc de cherestea anual, în timp ce fabrica de turnătorie A. Davidovici & Fii să producă 1000 tone anual de piese din fier, fiind una dintre cele mai importante fabrici de acest tip din nordul țării.

În fabricile evreiești din oraș se produceau piele, tălpi, încălțăminte sau diverse piese pentru alte articole vestimentare. În cadrul industriei textile erau fabricate tricotaje, țesături, panglici, casinci, printre cele cunoscute fiind fabrica de postav A. Isvoranu, S. Singher, fabrica de tricotaje Rebeca Iancovici, fabricile de casinci Gloria și Camelia.

Unii evrei au ocupat funcții de conducere în cadrul unor instituții ale statului român. Osias Herșcovici a fost timp de doi ani președinte al Camerei de Comerț Bacău, dar și vicepreședinte, urmat de Aurel Negrescu și alții³².

Amintim de relația de colaborare pe care o avea Uniunea Evreilor cu Partidul Național Liberal, care urma să fie susținut de către evrei cu condiția rezolvării Chestiunii cultului mozaic al comunității, dar și asigurarea de mandate parlamentare pentru liderii Uniunii Evreilor, cum ar fi Dr. Filderman, Horia Carp și alții³³.

Capitolul III. Instituții de cult, sociale și culturale

Acest capitol are scopul de a prezenta viața religioasă, socială și culturală a evreilor în aspectele cele mai profunde, reprezentând una dintre cele mai ample secțiuni. Viața socială a evreilor din orașul Bacău trebuie privită în raport cu ocupațiile acestora, cu domeniile lor de activitate, în existența orașului se întâlnesc mai multe păături sociale, de la clasa superioară, de industriași, negustori, bancheri, la clasa mijlocie, precum și oamenii aflați în dificultăți financiare, bolnavi. În timpul celui de-al doilea război mondial, fiecare categorie a avut de suferit în același mod de pe urma legislației antisemite.

Atestarea documentară a comunității de evrei din Bacău este legată de

³² Grigore Grigorovici, *Bacăul din trecut și de azi*, Bacău, Tipografia Primăriei Municipiului Bacău, 1933, p. 123.

³³ *Ibidem*, dosar 3/1927, f. 36.

existența cimitirului, în care s-a descoperit o piatră tombală ce data din anul 1703. În oraș sunt două cimitire evreiești, unul dintre ele are pietre funerare cu o vechime de 250 de ani, iar celălalt a fost construit după primul război mondial. Cimitirul era administrat de o societate sacră numită Hevra Kedoșa, cu un rol crucial în cadrul comunității evreiești.

La aproximativ un secol distanță își fac apariția sinagogile, lăcașuri de cult, dar și centre de inițiere religioasă, adunări în care erau dezbătute problemele comunității evreiești. Numărul acestora a variat de la 14 în 1864, la 21 în 1890, 22 în 1923, 23 în 1928, la 25 în 1839, în prezent Sinagoga Cerealiștilor evocă amintirea unei comunități de evrei bine integrate în orașul Bacău. Acestea erau lăcașuri de cult, dar și instituții care erau folosite de către evrei pentru a se întâlni și discuta problemele importante ale comunității. Erau deservite de către un rabin de sinagogă, unul sau doi oficanți, un intendent sau ciauș. În timpul celui de-al doilea război mondial acestea au fost rechiziționate de către armată, multe dintre ele fiind distruse. Băile reprezentau alte instituții evreiești importante cu rol atât igienic, dar mai mult ritualic.

O instituție importantă a fost spitalul Aizic și Aneta Schuler, înființat în anul 1848, care primește denumirea de mai sus în anul 1916. În perioada războiului, spitalul i-a deservit atât pe evrei cât și pe români făcând cu greu față cheltuielilor din ce în ce mai numeroase, alături de azilele de bătrâni și orfelinate.

Evreii din Bacău apelau la asociațiile filantropice de ajutor mutual reciproc, cele mai apreciate fiind Societatea Fraterna, Societatea Înfrățirea Agidas Haboinim, Tămăduirea, Providența, Marfe Lenefeș, Banca de Credit Mărunt, Banca Centrală Societatea Anonimă. Comunitatea evreilor a avut în subordine și un azil de bătrâni, dar și un orfelinat care au primit numeroase ajutoare, mai ales în perioada celui de-al doilea război mondial.

Printre instituțiile culturale amintim Biblioteca „Raza”, care a funcționat într-un spațiu propriu, pentru ca din anul 1940 să fie mutată în incinta Liceului Evreiesc din Bacău. În oraș a fost activ și un cerc al studenților evrei, dar și organizații sioniste. În anul 1926, cu un număr de 400 membre, i-a naștere Asociația Culturală a Femeilor Evree de la Bacău, având un scop social și cultural, cu sediul la locația Școlii primare de băieți „F. Klein”, iar ca și președinte pe doamna Rose Perlbergher, care conducea și Asociația Culturală „Avodah”, înființată în 1926³⁴.

Comunitatea evreilor a participa la toate activitățile culturale care aveau loc, cum era cazul ceremoniilor legate de ziua eroilor, de ziua regalității, etc. În anul

³⁴ Grigore Grigorovici, *op. cit.*, p.100.

1927, au avut loc manifestații pentru sărbătorirea a 50 de ani de la obținerea independenței, urmate de comemorarea eroilor neamului, la care au participat reprezentanții comunității, însoțiți de elevii celor două școli evreiești din oraș.

Capitolul IV. Învățământul evreiesc din Bacău

În capitolul al patrulea este tratată, pe larg, situația învățământului în prima jumătate a secolului XX. Au existat trei etape în evoluția școlilor evreiești în perioada 1851-1914³⁵: între 1851 și anii 70 evreii sunt înscriși în școlile românești; următoarea etapă ține până în 1893, când numărul de evrei se înmulțește în școlile românești și se pregătesc primele măsuri pentru alungarea acestora, iar școlile evreiești nu erau suficient dezvoltate, fiind o perioadă a „școlii evreiești premoderne”; a treia perioadă începe după ce elevii evrei sunt excluși din școlile românești, iar aceștia își fondează propriile școli din România.

În 1893, prin legea învățământului primar, copiii evrei care erau înscriși în școlile de stat plăteau o taxă variabilă, doar după ce erau înscriși toți elevii români. Din anul 1898, prin adoptarea învățământului secundar și legea învățământului profesional, elevii de religie mozaică au fost excluși treptat din instituțiile de învățământ.

Pentru că educația tinerei generații reprezenta o obligație morală, evreii își vor înființa școli proprii de băieți și fete în mai multe orașe din țară, apoi școli secundare și profesionale, chiar dacă pentru obținerea diplomei de absolvire erau nevoiți să plătească taxe și să susțină examenele în fața unor comisii formate din cadre didactice române. Comunitatea evreilor din oraș a fost preocupată de traseul educațional al copiilor evrei, aspect care este reliefat de acordarea de subvenții sau ajutoare către cele două școli primare, grădinița de copii, iar mai apoi către liceul evreiesc.

Grădinița pentru copiii evrei a primit aprobarea pentru funcționare, întrucât în anul 1928 erau înscriși 24 de băieți, iar ulterior în anul 1940-1941 un număr de 30 de fete³⁶. În perioada regimului Antonescu, respectiv anii 1941-1944, a funcționat și o grădiniță pentru copiii evrei săraci, a căror părinți concentrați în orașul Bacău, având înscriși între 100 și 150 de copii.

³⁵ Liviu Rotman, *Școala israelito-română (1851-1914)*, București, Editura Hasefer, 1999, pp. 94 – 96. În anul 1851 este deschisă prima școală publică pentru evrei la București. S.I. Stern-Kochavy, *Școala noastră din vechiul Regat*, București, 1914, p. 9.

³⁶ SJAN Bacău, *fond Comunitatea evreilor Bacău*, dosar 6/1941, f. 37.

Evreii din orașul Bacău în prima jumătate a Secolului XX

Învățământul primar era asigurat prin cele două școli, una de băieți și alta de fete. Școala primară de băieți „F. Klein” a fost înființată în anul 1893. În anul 1921-1922 erau înscriși 271 elevi, în 6 clase³⁷. Activitatea educațională a continuat și în perioada, cu mari dificultăți, în anul 1940-1941 fiind repartizați 50 de elevi în 7 clase³⁸.

Școala de fete „Cultura” a primit autorizația de funcționare în anul 1904, având înscrise un număr de 264 de eleve în 5 clase în perioada 1921-1922³⁹. Sediul școlii a fost pe strada Alexandru cel Bun, nr. 5, în clădirea în care își avea sediul și reprezentanții comunității evreilor.

Situația învățământului evreiesc se modifică în perioada celui de-al doilea război mondial, fiind introduse legi antisemitice⁴⁰, cum este cea din 29 august 1940, prin care limba română, istoria și geografia urmau a fi predate de către învățători români în cadrul școlilor primare evreiești, iar în învățământul secundar numărul elevilor înscriși nu putea depăși procentul de 6% din numărul total al elevilor. Ulterior, elevii evrei vor fi excluși din învățământul superior, având posibilitatea de a fi înscriși în școli profesionale și licee mozaice.

În perioada 1940-1944 a funcționat și un liceu evreiesc, în aprilie 1941 au fost înscriși 104 băieți și 92 de fete în cadrul filierei teoretice, iar la cea comercială 69 băieți și 8 fete⁴¹.

Educația tinerilor se realiza și în cadrul secției Talmud Thora, aceasta reprezentând o instituție care îi pregătea pentru partea religioasă.

Capitolul V. Legislație antisemită. Măsurile de ajutorare a evreilor din Bacău

Capitolul al cincilea prezintă o temă sensibilă și dureroasă din istoria evreilor din România, atât la nivel național cât și local. Manifestații împotriva evreilor au avut loc încă de la începutul secolului XX.

Legislația antisemitică a fost introdusă gradual, de la interzicerea ocupării de funcții publice, la angajări în sistemul de stat, la desfășurarea de activități economice la sate, continuând cu scoaterea cultului mozaic în afara legii, cu exproprierea de

³⁷ *Ibidem*, dosar 6/1922, f. 30.

³⁸ *Ibidem*, dosar 6/1941, f. 37.

³⁹ *Ibidem*, dosar 6/1922, f. 50.

⁴⁰ Lya Benjamin, *Legislația antievreiască*, București, Editura Hasefer, 1993, f. 37-50.

⁴¹ *Ibidem*, dosar 6/1941, f. 33, 37.

terenuri și case în mediul rural, la interzicerea căsătoriilor dintre români și evrei, la imposibilitatea practicării unor meserii, la românizarea tuturor întreprinderilor la introducerea muncii de folos obștesc, apoi obligația efectuării muncii obligatorii. În anul 1941, un număr de 53 de reprezentanți ai comunității evreilor au fost închiși ca ostateci în Sinagoga Cerealiștilor, alți evrei au fost închiși în școli, clădiri ale comunității, fără hrană suficientă, neavând voie să părăsească aceste locații. În același an, au fost mutați în Bacău și evreii care au fost evacuați din alte localități din județ, precum Moinești, Tg. Ocna, Valea Rea, Răcăciuni, Dărmănești, Gloduri și alte localități, care aveau o stare precară și aveau nevoie de ajutorul din partea comunității evreilor din oraș.

Viața socială a evreilor a fost puternic marcată de către legislația antisemită, amintim aici de obligativitatea purtării însemnelor evreiești: „Anunț - În 48 ore, orice evreu și evreică, vor purta pe piept în partea stângă, steaua evreiască (două triunghiuri suprapuse) din postav galben, a căror laturi vor fi de 5 cm fiecare, afară de cei îmbrăcați militari în serviciul armatei. Cei care nu se vor conforma, după această dată, vor fi arestați și predați organelor polițienești și comandaturii militare”⁴², ordin dat la 4 iulie 1941 de către Poliția Bacău. Purtarea stelei lui David, ca semn distinctiv pentru evrei a început din cauza unor inițiative locale, printre localitățile care au impus acest semn al discriminatoriu au fost Bacău. Roman, Târgu-Neamț și Piatra Neamț⁴³. Acest semn „cauzează foarte mari neplăceri și creează vexațiuni, chiar molestări”⁴⁴, după cum arăta Mișu Grad, președintele comunității evreilor într-o adresă către Prefectură, la data de 24 iulie 1941.

Pe lângă aceste impuneri, bărbații evrei au fost obligați să presteze munca de folos obștesc, iar apoi munca obligatorie, fie în localitate, fie în detașamente exterioare. În acest timp, familiile acestora s-au văzut lipsite de sprijin material și financiar, apelând la ajutorul comunității, la secția de asistență socială. Munca obligatorie a fost efectuată și de femeile evreice care au fost repartizate fie la primărie, spital, prefectură, precum și alte instituții ⁴⁵.

La toate acestea, se adăuga obligația de a preda îmbrăcăminte, încălțăminte, lenjerie către comandamentul militar, iar cei care refuzau sau nu aveau posibilitatea

⁴² *Idem, fond Primăria Bacău*, dosar 21/1942, f. 1. Jean Ancel, *Documents concerning the fate of Romania Jewry during the Holocaust, Vol. II*, Jerusalem, Beate Klarsfeld Foundation, 1986, doc.157, p. 441.

⁴³ Wilhelm Filderman, *Memorii & Jurnale*, vol. 2 (1940-1952), București, Editura Hasefer, 2017, p. 188.

⁴⁴ SJAN Bacău, *fond Prefectura județului Bacău*, dosar 7/1941, f. 122.

⁴⁵ Nicuța-Minodora Chelaru (Drâmbă), *Repartizarea femeilor evreice la munca obligatorie în vara anului 1944*, *Analele Liceului "Vasile Conta" Târgu-Neamț*, nr. 1, Iași, Editura Pim, 2021.

Evreii din orașul Bacău în prima jumătate a Secolului XX

erau amenințați cu deportarea sau erau considerați dezertori, urmând a fi trimiși la închisoare. Comandantul Armatei a II-a din Bacău transmitea nemulțumirile sale către reprezentanții comunității evreilor: „... evreii nu depun toată munca la efectuarea lucrului și în mod vădit arată rea credință, lucrează încet și de mântuială, iar lucrul nu sporește, evreii caută prin toate mijloacele să se sustragă de la lucru, fie prin intervenții directe prin comunități, fie prin instituții și întreprinderi, unde aceștia sunt camuflați ... Rămânerea evreilor în localități este strict condiționată de lucru efectiv și spornic”⁴⁶.

Măsurile antisemitice urmăreau depozitarea evreilor de drepturile lor, de proprietăți, obligația de a presta munca obligatorie, neprezentarea evreilor la munca obligatorie sau în detașamentele exterioare era pedepsită cu deportarea persoanei în cauză, dar și a familiei acestuia. Pe timp de război, neprezentarea la munca obligatorie era considerată dezertare, fiind pedepsită prin confiscarea averii sau chiar cu moartea. Munca obligatorie presupunea curățarea zăpezii, a gunoaielor, conducea la degradarea familiei evreilor celor trimiși în detașamentele exterioare, care nu mai aveau o sursă de venit.

Comunitatea evreilor a contribuit la ajutorarea semenilor din oraș, dar și a celor refugiați din sate sau alte localități din țară. În timp ce efectivul devenea mai mare cu fiecare zi, iar speranța că vor reveni la situația de dinainte de război se diminua. Însă, de multe ori ajutoarele pe care le trimiteau pentru cei aflați în detașamentele exterioare sau închiși nu mai ajungeau la destinatari, “pierzându-se” pe drum.

Capitolul VI. Calvarul din Transnistria

Capitolul al șaselea are în vedere prezentarea și analizarea contextului constituirii Transnistriei, precum și a măsurilor adoptate de către statul român în această regiune, aspecte care nu pot trecute cu vederea, cu atât mai mult cu parte din istorie este contestată de către negaționiștii Holocaustului din România.

Administrarea Transnistriei, regiune dintre Nistru și Bug a cărei denumire nu a existat până în 1941, de către România, a fost stabilită în urma acordului de la Tighina din 30 august 1941, dintre „conducătorul” Ion Antonescu și „führerul” Adolf Hitler. Din păcate, Transnistria va deveni un celebru „loc al morții” pentru aproximativ 250.000 de evrei, care au fost supuși unor chinuri îngrozitoare: de la

⁴⁶ Ibidem, dosar 1/1944, f. 72.

împușcare, la incendiere, la spânzurare, foamete, frig, tifos, înghet.

Planul privind deportarea evreilor din România în Transnistria nu a fost dus până la capăt, însă unii evrei din Bacău deportați în această regiune nu s-au mai întors din această regiune. Mărturiile evreilor supraviețuitori ai evenimentelor petrecute în Transnistria constituie izvoare istorice de necontestat ale acelor vremuri întunecate.

Prin tot felul de măsuri antisemite, evreilor din țară le era interzis să îi sprijine material și financiar pe evreii deportați în Transnistria sau concentrați la muncă forțată. Astfel, „Recensământul sistematic al populației evreiești, ordonat în 1942, a fost resimțit de evreii din Bacău ca un preludiu al aplicării programului de deportare masivă în Transnistria și ghețizarea a evreilor din Bacău, program despre care se vorbea tot mai des ...”⁴⁷.

Legislația și măsurile împotriva evreilor au fost resimțite și pe plan local, unele dintre ele au fost aplicate cu mai mult „zel” de către autoritățile din Bacău. Însă, dincolo de aceste traume colective și individuale din perioada regimul Antonescu, răzbate efortul reprezentanților comunității evreilor de a-și ajuta semenii în aceste vremuri de „restricte”, cu speranța că vor veni vremuri mai bune pentru ei.

Începând cu anul 1943, numeroși evrei repatriați din Transnistria, inclusiv copii, au găsit sprijin din partea comunității evreilor din oraș⁴⁸, oferindu-le spații pentru dormit, hrană, îmbrăcăminte, medicamente și numeroase alte ajutoare.

Capitolul VII. Situația evreilor din Bacău în perioada 1944-1948

Ultimul capitol are în vedere prezentarea aspectelor legate de comunitatea evreilor care încearcă să își revină după trauma suferită, ajutoarele primite pentru evreii din oraș, dar și pentru numeroșii coreligionari care proveneau din întreaga țară. La 7 mai 1946, în Bacău se aflau evrei repatriați din Transnistria, 420 din anul 1944, 753 bucovineni din 1945 și 700 din anul 1946, iar 30 din lagărele din Polonia și Germania, trei sferturi dintre ei primeau asistență socială⁴⁹.

Din păcate, situația demografică a evreilor din Bacău a fost într-un declin accentuat, la aceasta adăugăm numeroasele intenții de emigrare în Israel. Sionismul a fost curentul care a susținut necesitatea constituirii unui stat etnic al evreilor,

⁴⁷ I. Kara, *op.cit.*, p. 160.

⁴⁸ SJAN Bacău, *fond Comunitatea evreilor Bacău*, dosar 21/1944, f.1 4, dosar 3/1945, f. 54,77, 172-174, 187, 198.

⁴⁹ SJAN Bacău, *fond Comunitatea evreilor Bacău*, dosar 1/1946, f. 97.

realizat în 1948. După această dată, un număr însemnat de evrei au emigrat din România în Israel, S.U.A, în statele occidentale, cei mai mulți în Anglia.

CONCLUZII

În mod convențional, pe baza unui act de vânzare-cumpărare din 1928, se consideră că în jurul anului 1808 exista deja o comunitate evreiască în Bacău, recunoscută oficial în 1832. Această comunitate va număra în 1930, conform statisticilor sale interne, 9593 de persoane, din totalul de 40.000 locuitori ai orașului. În 1940, numărul evreilor din Bacău crescuse deja la 10.047.

În preajma Primului Război Mondial, evreii băcăuani dețineau deja preponderența în afacerile industriale și comerciale ale orașului, dându-și tributul de sânge (35 morți) în războiul pentru realizarea unității naționale a României.

Constituția din 1923 a modificat în bine situația juridică a evreilor băcăuani, ca și situația juridică a evreilor din România în general.

În perioada interbelică, evreii din Bacău își păstrează aceeași preponderență în afacerile economice ale orașului. Deși existau o serie de vârfuri economice („cerealiști”, proprietari de ateliere, fabrici, restaurante etc.) cu vază socială, majoritatea evreilor băcăuani erau totuși oameni modești, care munceau zilnic pentru a-și câștiga bucata de pâine.

Comunitatea evreiască din Bacău era bine organizată în perioada interbelică, ocupându-se cu acțiuni filantropice de ajutorare a evreilor săraci, finanțând școlile particulare sau spitalele evreiești, unde evreii săraci trăiau gratuit. În plus, mărturiile de epocă ne arată că liderii formali ai acestei comunități, recunoscute oficial ca formă de organizare de către autoritățile statului român, s-au ocupat cu ajutorarea evreilor refugiați în 1939 din Polonia sau cu ajutorarea adeptilor curentului sionist ce căutau să se refugieze în Palestina.

Din documentele păstrate la Serviciul Județean Bacău al Arhivelor Naționale ale României, rezultă că în timpul celui de-al doilea război mondial, comunitatea evreiască din Bacău s-a ocupat cu acte filantropice, atât față de evreii săraci, cât și față de Crucea Roșie română și Fundația Culturală Regele Mihai.

Comunitatea evreiască din Bacău a avut în perioada interbelică o viață socială bine organizată, fie că era vorba de pătura înstărită, fie de întreprinzătorii și intelectualii din clasa de mijloc, fie că era vorba de dezmoșteniții soartei, din clasa de jos. Impresionantă este mai cu seamă solidaritatea care se manifesta în cadrul comunității evreiești (mai exact acțiunile de binefacere pentru cei săraci), deși, la

nivelul conducerii, existau uneori și certuri surprinse de documentele de arhivă.

Documentele din fondurile arhivistice ale Serviciului Județean Bacău al Arhivelor Naționale, consultate de către noi, oferă foarte multe informații relevante privitoare la viața cotidiană a evreilor băcăuani din perioada interbelică, a instituțiilor comunității israelite din oraș, la cimitirele și societățile sacre, băile, sinagogile, școlile, instituțiile sanitare, precum și cele de ajutor reciproc, dar și la diverse aspecte politice din viața comunității băcăuane.

În perioada 1941-1944, după înlăturarea legionarilor, politica guvernului Antonescu față de evrei a cunoscut trei etape, prin care s-a urmărit – după masacrarea, jefuirea și deportarea lor – depozitarea de terenuri și proprietăți și deportarea lor în Transnistria. În a treia etapă s-a renunțat la acest plan, ca urmare a înfrângerilor Axei de pe frontul de est.

Soarta a peste 300.000 evrei a fost hotărâtă în anul 1942 când, în urma unei ședințe a Consiliului de Miniștri, s-a renunțat la planul deportării în masă a evreilor din România în Transnistria.

Din păcate, Transnistria a fost în perioada 1941-1944 locul exterminării în masă a evreilor din Basarabia, Bucovina de Nord și a celor localnici, pierzându-și viața un sfert de milion de evrei.

Din cauza neefectuării muncii obligatorii, evreii au fost considerați infractori și trimiși în Transnistria. Mărturiile supraviețuitorilor sunt cutremurătoare iar anii petrecuți acolo i-au schimbat definitiv pe cei rămași în viață. Totuși, soarta evreilor din Bacău deportați în Transnistria nu se compară cu cea a evreilor din Basarabia, Bucovina de Nord.

În documentele cercetate la Serviciul Județean Bacău al Arhivelor Naționale ale României am descoperit informații despre ajutoarele primite de repatriații din Transnistria după eliberarea lor, dar și despre încercările de a descoperi soarta celor „pierduți”.

În aceleași arhive există numeroase documente privitoare la eforturile materiale consistente pe care le-au făcut evreii din Bacău pentru ajutorarea fraților lor de suferință deportați în Transnistria, documente valorificate în partea finală a acestui Raport.

Documentele din arhivele băcăuane demonstrează indubitabil că persecuția evreilor rămași în Bacău în perioada celui de-al doilea război mondial constituie o pagină tristă a regimului Antonescu iar Holocaustul din Transnistria – patronat de același regim – a existat, oricât ar încerca să susțină contrariul admiratorii săi.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

I. Arhive

1. Arhivele Naționale Istorice Centrale

Fond *Centrala Evreilor din România 1942-1944*, dosarele 579, 582, dosar 16/1942, 283/1944, 594/1943.

Fond *Comunitatea Evreiască din România*, dosarele 10/1940, 21/1946.

Fond *Institutul de Studii Istorice și Social-Politice. Problema Evreiască în România*, dosarele 3, 6, 8, 12, 17, 26, 33.

Fond *Președinția Consiliului de Miniștri*, dosarele 30, 246, 325, 345, 352, 282.

2. Arhivele Naționale ale României – Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Bacău

Fond *Centrul Național de Româнизare*, dosarele 4/1943; 4/1944, 6/1944.

Fond *Camera de Comerț și Industrie Bacău*, dosarele 1/1922-1931; 2/1923, 3/ 1923; 3/1925, 5/1925; 26/1932; 2/1934, 20/1934, 21/1934; 22/1935; 23/1936; 32/1938; 13/1942.

Fond *Comunitatea Evreilor Bacău*, dosarele 1/1907; 1/1922, 2/1922, 3/1922, 4/1922, 5/1922, 6/1922, 9/1922, 20/1922, 23/1922, 24/1922; 4/1923, 6/1923, 8/1923; 16/1924; 12/1925; 14/1926; 2/1927, 3/1927, 4/1927, 5/1927, 8/1927, 9/1927, 13/1927, 15/1927, 17/1927; 6/1928, 7/1928, 12/1928; ???/1929; 3/1930, 8/1930, 13/1930; 5/1932, 11/1932; 4/1934, 6/1934, 10/1934, 21/1934; 7/1935; 15/1937; 1/1938; 1/1939, 2/1939, 4/1939, 5/1939, 7/1939, 9/1939, 19/1939, 20/1939, 23/1939, 26/1939, 29/1939; 1/1940, 2/1940, 3/1940, 5/1940, 6/1940, 8/1940, 10/1940, 15/1940, 21/1940, 27/1940, 40/1940; 6/1941, 7/1941, 13/1941, 21/1941, 36/1941, 57/1941; 4/1942, 11/1942, 12/1942, 13/1942, 14/1942, 15/1942, 31/1942, 36/1942, 37/1942, 41/1942, 42/1942, 46/1942; 1/1943, 5/1943, 6/1943, 8/1943, 14/1943, 16/1943, 17/1943, 18/1943, 21/1943, 24/1943, 39/1943, 41/1943; 1/1944, 2/1944, 3/1944, 4/1944, 6/1944, 7/1944, 8/1944, 9/1944, 10/1944, 20/1944, 21/1944, 22/1944, 23/1944, 27/1944, 28/1944, 29/1944, 30/1944, 49/1944, 54/1944, 56/1944, 57/1944; 3/1945, 5/1945, 10/1945, 11/1945; 1/1946, 10/1946.

Fond, *Comunitatea Evreilor Moinești*, dosar 1/1942.

Fond, *Fabrica de casinci Gloria*, dosar 1/1940, 5/1942.

Fond, *Fabrica Partizanul Bacău*, dosar 1/ 1908; 1/1921; 1/1940; 62/1941; 2/1943.

Chelaru (Drâmbă) Nicuța-Minodora

Fond, *Fabrica Singher*, dosar 1/1934, 5/1940.

Fond *Inspectoratul Școlar al Județului Bacău*, dosarele 41/1940; 1/1942, 78/1942.

Fond *Întreprinderea de exploatare a pădurilor Moise Marcovici*, dosar 2/1937.

Fond *Liceul Evreiesc Bacău*, dosar 1/940.

Fond personal Marcus Israel, dosar 9/1909-1965, dosar 89/1909-1936.

Fond *Prefectura Bacău*, dosar 7/1941, 13/1941, 47/1941, 60/1941.

Fond *Primăria Bacău*, dosarele 52/1852; 38/1858, 51/1864; 14/1880; 24/1892; 7/1899; 79/ 1901; 42/1902; 26/1906, 40/1906; 40/1913; 58/1918; 6/1919; 57/1919-1923; 63/1919; 4/1922-1923; 41/1922-1923; 44/1926; 53/1926; 50/1927; 7/1928, 39/1928; 47/1934; 32/1936; 32/1939, 63/1939; 49/1940; 1/1942, 20/1942, 21/1942, 32/1942; 1/1943, 7/1943, 14/1943.

Fond *Poliția orașului Bacău*, dosarele 7/1931; 17/1939; 12/1940, 40/1940; 30/1941, 32/1941, 33/1941, 34/1941, 36/1941, 42/1941, 44/1941, 57/1941; 32/1942.

Fond *Serviciul Sanitar al orașului Bacău*, dosar 1/1926; 4/1938.

Fond *Societatea Fraterna*, dosarele 1/1888; 2/1896; 3/1900; 4/1905; 5/1914; 6/1914; 7/1935.

Fond *Societatea Înfrățirea*, dosarele 1/1893; 2/1920.

Fond *Școala primară israelito-romană de băieți „F. Klein”*, dosar 1/1932; 1/1933; 1/1940; 1/1941; 1/1942.

Fond *Școala Primară Israelito-Română de fete „Cultura”*, dosar 1/1936.

3. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe

Fond *Problema 33 - Chestiunea evreiască*, dosar 20, 22.

4. Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității

Fond D, dosarele 001144, vol. 1; D001119, vol. 3; D001149 vol.1; D001156, vol. 5, 6; D016526 vol. 3, 6, 14, 16, 19, 20; D016386; D013524, vol. 2.

5. Arhiva Centrului pentru Studierea Istoriei Evreilor din România „W. Filderman”,

Fond III dosarele 319 B, 320 A, 320 B, 321, 361, 404, 405, 490, 501, 552, 554, 601, 655, 678, 691, 696, 799, 724, 818, 986, 1203.

Fond IV, dosarele 1A.

Fond VI, dosarele 22, 25, 26, 82, 83, 491.

6. Arhiva United States Holocaust Memorial Museum Washington
Selected Records from the Romanian Information Service, 1936-1948

7. Arhiva Yad Vashem

Digital Collection - Documents Archive

Digital Collection -The Photo Archives

II. Documente edite

1. Achim Viorel, *Evreii în cadrul recensământului general al României din 6 aprilie 1941*, București, Editura Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România, „Elie Wiesel”, 2008.
2. Alexianu G. (Editor), *Românizarea bunurilor evreiești*, București, Editura Socec & Co., 1941.
3. Ancel Jean, *Documents Concerning the Fate of Romania Jewry during the Holocaust*, New York, Beate Klarsfeld Foundation, 1986.
4. Andreescu Gabriel, *Schimbări în harta etnică a României*, Cluj-Napoca, Editura „Centrului de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală”, 2005.
5. Artimon Alexandru, *Orașul Bacău în timpul lui Ștefan cel Mare (1457-1504)*, în „Zargidava”, Revistă de istorie, III, Bacău, Editura Conexiuni, 2004.
6. Baias Flavius, Dumitrache Bogdan, Nicolae Marian, *Regimul juridic al imobilelor preluate abuziv*, București, Editura Rosetti, 2001.
7. Bărbulescu Ana, Florian Alexandru, Climescu Alexandru, Degeratu Laura, *Munca obligatorie a evreilor din România (1940-1944). Documente*, București, Editura Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, 2013.
8. Benjamin Lya (coord.), *Comisia Internațională pentru Studierea Holocaustului în România. Documente*, Iași, Editura Polirom, 2005.
9. Benjamin Lya, Stanciu Sergiu (coord.), *Evreii din România în anii 1940-1944*, vol. I, *Legislația antievreiască*, București, Editura Hasefer, 1993.
10. Benjamin Lya (coord.), *Evreii din România în anii 1940-1944*, vol. II, *Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri*, București, Editura Hasefer, 1996.
11. Eadem, *Evreii din România în texte istoriografice. Antologie*, București, Editura Hasefer, 2002.
12. Benjamin Lya, Spielmann M., Stanciu Sergiu, *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, vol.II/2, București, Editura Hasefer, 1990.

13. Benjamin Lya, Stanciu Sergiu, Șerbănescu Ion (coord.), *Evreii din România în anii 1940-1944*, vol. III, *1940-1942: Perioada unei mari restriști*, partea I-II, București, Editura Hasefer, 1997.
14. Benjamin Lya, Stanciu Sergiu, Șerbănescu Ion (coord.), *Evreii din România în anii 1940-1944*, vol. IV, *1943-1944: Bilanțul tragediei: Renașterea speranței*, București, Editura Hasefer, 1998.
15. Bogdan Ioan, *Documente moldovenești din arhivele Brașovului*, București, 1905.
16. Cihodaru C., Caproșu I., Șimanschi Leon (Editori), *Documenta Romaniae Historica*, Seria A, *Moldova*, Vol. I, (1384.1448), București, Editura Academiei R. S. România, 1975.
17. Ciucă Marcel-Dumitru, Teodorescu Aurelian, Popovici Bogdan Florin (coord.), *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. I (septembrie-decembrie 1940), București, Arhivele Naționale ale României, 1997.
18. Colescu Leonida, *Recensământul General al Populațiunei României din Decembre 1899. Rezultate Definitive. Precedate de o Introducțiune cu Explicațiuni și Date Comparative*, București, Institutul de Arte Grafice „Eminescu”, 1905.
19. Idem, *La population de religion mosaïque en Roumanie. Etude statistique*, Bucarest, Imprimeries „Independența”, 1915.
20. Costăchescu Mihai (Editor), *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, Vol. II, *Documente interne*, Iași, Viața Românească, 1931.
21. Eskenasy Victor (Editor), Cuvânt înainte de Eminența Sa Șef Rabin Dr. Moses Rosen, *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, vol. I, București, Federația Comunităților Evreiești din Republica Socialistă România, 1986,
22. Holban Maria (Redactor), Alexandrescu M. M., Bulgaru Dersca, Cernovodeanu Paul (Editori), *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, București, Editura Științifică, 1973.
23. *Istorie și Memorie Evreiască*, Federația Comunităților Evreiești din România, Centrul pentru Studiul Istoriei Evreilor din România, București, Editura Hasefer, 2011. (Autori, coordonatori, editori???????)
24. Pantelimonescu V. (Editor), *Statutul evreilor din România*, București, Editura Ziarul “Universul”, 1941.
25. ***, *Populația evreiască în cifre. Memento statistic*, Congresul Mondial Evreiesc. Secțiunea din România, vol. I, 1945.

Evreii din orașul Bacău în prima jumătate a Secolului XX

26. ***, *Românizarea. Înfăptuiri. 6 decembrie 1941-6 decembrie 1942*, București, Editura Tipografia „Curierul Judiciar”, 1942.
27. Scurtu Ioan, *Pe marginea prăpastiei. 21 -23 ianuarie 1941*, București, Editura, Scripta, 1992.
28. Scurtu Ioan, Boar Liviu (Coordonatori), *Minoritățile naționale din România, 1918 – 1925. Documente*, București, Arhivele Naționale, 1995.
29. Spielmann Mihai (Editor), *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, vol. II, Partea I, București, Federația Comunităților Evreiești din Republica Socialistă România, 1988
30. Trașcă Ottmar, *Chestiunea evreiască în documentele militare române (1941-1944)*, Iași, Editura Institutul European, 2010.
31. ***, *Trei ani de guvernare. 6 septembrie 1940 - 6 septembrie 1943*, București, Editura „Imprimeria Națională”, 1943.
32. Șvarț Ițic, *Mărturii din veacuri. Din istoria evreilor în România*, Bacău, Tipografia “Munca”, 1947.
33. Wexler Teodor (Editor), *Suferință... Rezistență... Eroism - Culegere de documente din istoria evreilor din România*, București, Centrul pentru Studierea Istoriei Evreilor din România „Wilhelm Filderman”, 2008.

III. Memorii și jurnale

1. Argetoianu Constantin, *Însemnări zilnice*, vol. VIII, (ianuarie – 21 iulie/25 octombrie-31 decembrie 1940), București, Editura Machiavelli, 2007.
2. Idem, *Însemnări zilnice*, vol. X, (1 ianuarie 20 noiembrie 1942 1 ianuarie 1 februarie, 30 martie 22 aprilie 1944), Ediție și indice de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 2009.
3. Averescu Alexandru, *Notițe zilnice din războiu, 1916-1918. (Neutralitatea)*, București, Institutul de Arte Grafice și Editură „Apollo”, 1937.
4. Barbul Gheorghe, *Memorial Ion Antonescu. Al treilea om al Axei*, Ediție pregătită pentru tipar de V.F. Dobrinescu, Traducere și note de Sanda-Maria Ardeleanu și Mihail-Constantin Ardeleanu, Iași, Institutul European, 1992.
5. Bar-Shalom Harry, *Orașul de demult: spicuri dintr-un anume unghi*, București, Editura Hasefer, 2018.
6. Bodron Sever, *Mosche*, București, Editura Babel, 2004.
7. Filderman Wilhelm, *Memorii și jurnale*, vol. II, (1940-1952), București, Editura Hasefer, 2016-2017.
8. Iancu Iulius, *Noi, copii străzii Leca. Bacău, târgul amintirilor*, Tel Aviv, Minimum, 1999.

9. Lecca Radu, *Eu i-am salvat pe evreii din România*, București, Editura Roza Vânturilor, 1994.
10. Marcu Marius, *Trimis special*, București, Editura „Cartea Românească”, 1974.
11. Palty Sonia, *Evrei, treceți Nistrul!*, Cluj-Napoca, Editura Cartea Românească, 1992.
12. Sebastian Mihail, *Jurnal. 1935 -1944*, București, Editura Humanitas, 1999.
13. Sima Horia, *Era libertății, Statul Național Legionar*, vol. I, Madrid, 1982.
14. Șafran Alexandru, *Un tăciune smuls flăcărilor. Comunitatea evreiască din România, 1939-1947. Memorii*, București, Editura Hasefer, 1996.

IV. Presă

- „Acta Bacoviensia”. Anuarul Arhivelor Naționale Bacău, vol. V, 2010,
„Analele Liceului <<Vasile Conta>>, Târgu-Neamț”, nr. 1, 2021, nr. 2, 2021.
„Astra Sabesiensis”, Sebeș – Cluj-Napoca, nr. 6, 2020.
„Ateneu”, Bacău, nr. 9, septembrie 2009.
„Bacăul”, nr. 27/1928, nr. 191/1931, nr. 203/1932.
„Carpica”, Bacău, XVI, 1984.
„Curierul Israelit”, București, anul XXV, nr. 5, 12,15, 19, 23.
„Egalitatea”, 20 noiembrie 1915.
„Holocaust. Studii și Cercetări”, ”, 1, nr. 2, 2009, nr. 5, 2012,
„Învierea”, 2 februarie 1941.
„Monitorul Oficial al României”, 1940, 1941, 1942, 1943, 1944.
„Neamul evreiesc”, nr. 2-3, 23 ianuarie 1909; 20 noiembrie 1915.
„Philosophy International Journal”, vol. 3, nr. 2, 2020.
„Studia et Acta Historiae Iudaerum Romanie”, XI, 2018,
„Studii de știință și cultură”, vol. XVI, nr. 2 (61), 2020, vol. XVII, nr. 2, 2021, vol. XVIII, nr. 4, Arad, 2022.
„Timpul”, 1 aprilie 1941.
„Universul”, 1940, 1942, 1943, 1944.
„Vitriliu”, Anul XVI, Nr. 1-2 (30), 2008.

V. Instrumente de lucru

1. Comunitatea evreilor din Bacău, *Regulament pentru alegerea reprezentanței comunității*, Bacău, Tipografia Goldsmith, 1932.
2. Ionițoiu Cicerone, *Victimele terorii comuniste. Arestați, torturați, întemnițați, uciși. Dicționar. F-G*, vol. 4, București, Editura Mașina de scris, 2002.

Evreii din orașul Bacău în prima jumătate a Secolului XX

3. Leoveanu-Niță Veronica, Leoveanu Relu, *Lexicon istoric și de arhaisme*, Bacău, Editura Egal, 2006.
4. Prager Viviane (coordonator), *Enciclopedia iudaismului*, Traducere: Viviane Prager, C. Litman, Țicu Goldstein, București, Editura Hasefer, 2001
5. *Rezultatele definitive ale Recensământului general al populației României din 19 decembrie 1912*, București, Imprimeriile Statului, 1914
6. *Statistica știutorilor de carte din România întocmită pe baza rezultatelor definitive ale Recensământului din 19 decembrie 1912*, București, Stabilimentul de Arte Grafice „Albert Baer”, 1915.
7. Institutul Central de Statistică, *Recensământul General al Populației României din 29 decembrie 1930*, vol. IX, București, 1931.
8. Institutul Central de Statistică, *Recensământul României din 1941. Lămurirea opiniei publice*, București 1941.
9. Kuller Hary (coordonator), *Evreii din România. Breviar bibliografic*, București, Editura Hasefer, 2008.
10. Lahovari George Ioan , Brătianu C. I., Tocilescu Grigore G. (coord.), *Marele Dicționar Geografic al României. Alcătuit și Prelucrat după Dicționarele Parțiale pe Județe*, vol. I, București, Stab. Grafic J. V. Socecă, 1898.
11. Nicolescu Nicolae C., *Enciclopedia șefilor de guvern ai României (1862-2006)*, București, Editura Meronia, 2006.
12. *Statutul Comunității evreilor din Bacău*, Bacău, Tipografia Gutenberg, D. Rosenberg, 1935.

VI. Lucrări generale

1. Achim Viorel, *Evreii în cadrul recensământului general al României din 6 aprilie 1941*, București, Editura Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, 2008.
2. Idem, *Munca forțată în Transnistria. Organizarea muncii evreilor și romilor. Decembrie 1942-martie 1944*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2015.
3. Achim Viorel, Iordachi Constantin, *România și Transnistria. Problema Holocaustului*.
4. *Perspective istorice și comparative*, București, Editura Curtea Veche, 2004.
5. ***, *Activitatea Centralei Evreilor din România*, București, Editura Alma Tip, 1998.
6. Alexandrescu Ion, Botoran Constantin, Ciorbea Valentin, Duțu Alesandru, Retegan Mihai (coord.) *Armata română în al Doilea Război Mondial*, vol. I, *Eliberarea Basarabiei și părții de nord a Bucovinei (22 iunie– 26 iulie 1941)*, București,

- Editura Militară, 1996.
7. Ancel Jean, *Contribuții la istoria României Problematika evreiască 1933-1944*, vol.1, partea a doua, București, Editura Hasefer, 2001.
 8. Idem, *Contribuții la istoria României. Problema evreiască 1933-1944*, vol. 2, partea a doua, București, Editura Hasefer, 2003.
 9. Idem, *Distrugerea economică a evreilor români*, București, Editura Institutului pentru Studiarea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, 2008.
 10. Idem, *Preludiu la asasinat. Pogromul de la Iași, 29 iunie 1941*, Iași, Editura Polirom, 2005.
 11. Idem, *Transnistria*, 3 vol., București, Editura Atlas, 1998.
 12. Anton Mioara, *Propagandă și război, 1941-1944*, București, Editura Tritonic, 2007.
 13. Antonescu Ion, *Temelia statului național – legionar. 6 septembrie 1940 – 6 octombrie 1940*, București, Editura „Monitorul Oficial” și Imprimeriile Statului „Imprimeria Centrală”, 1940.
 14. Antonescu Ion, *Către români... chemări – cuvântări – documente. La răscruce a istoriei*, București, Editura SOCEC & Co, S.A.R., 1941.
 15. Asandului Gabriel, *Istoria evreilor din România (1866-1938)*, Iași, Institutul european, 2004.
 16. Babeș Adina, Benjamin Lya, Ciuciu Anca, Hîncu Dumitru, Kuller Hary, Popescu Marius, Rotman Liviu, Vasiliu Gabriela, *Demnitate în vremuri de restriște*, Federația Comunităților Evreilor din România, Centrul pentru Studiul Istoriei Evreilor din România, Institutul Național pentru studiarea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, București, Editura Hasefer, 2008.
 17. Bărbulescu Ana, *Munca Obligatorie în România Anul 1941: Ideologie vs. Randament Economic*, în „Holocaust. Studii și Cercetări”, 1, nr. 2, 2009.
 18. Benjamin Lya, Ciuciu Anca, Alexandru Florian (coord), *Cum a fost posibil? Evreii din România în perioada Holocaustului*, Editura Institutului Național pentru Studiarea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, București, 2007.
 19. Benjamin Lya, Hîncu Dumitru, Kuller Harry, Șerbănescu Ioan (coord.), *Dureroasa fracturare a unei lungi conviețuiri*, Centrul pentru Studiarea Evreilor din România, 2001.
 20. Beris Liviu, *The Holocaust under the Antonescu government. Questions and Answers*, București, Hasefer, 2014.
 21. Bezviconi Gheorghe G., *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, Institutul de Istorie națională, 1947.
 22. Brătianu Gheorghe I., *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, București, 1935.

Evreii din orașul Bacău în prima jumătate a Secolului XX

23. Bruja Radu Florian, *Evreii din România și Frontul Renașterii Naționale*, în „Studia et Acta Historiae Iudaerum Romaniae”, vol. XI, București, Editura Hasefer, 2018.
24. Budău Eugen, *Bacăul literar*, Iași, Editura Universitas XXI, 2004.
25. Cantemir Dimitrie, *Descrierea Moldovei*, Prefață și tabel cronologic de Leonida Maniu, București, Editura Minerva, 1981.
26. Călinescu George, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediția a II-a revizuită și adăugită, București, Editura Minerva, 1988.
27. Cajal Nicolae, Kuller Hary (coord.), *Contribuția evreilor din România la cultură și civilizație*, Ediția a II-a, Federația Comunităților Evreiești din România, București, Editura Hasefer, 2004.
28. Carp, Matatias, *Cartea Neagră. Suferințele evreilor din România. 1940–1944*, vol. III, ediția a II-a, București, Editura Diogene, 1996.
29. Ceucă Mihai, *Bacău, urbea cu parfum de epocă*, Onești, Editura Magic Print, 2016.
30. Climescu Alexandru, *Sanctions and Interdictions Applicable to the Jews Subjected to the Mandatory Labor Regime in Romania (1941-1942)*, în „Holocaust. Studii și Cercetări”, 1, nr. 5, 2012.
31. Constantiniu Florin, *O istorie sinceră a poporului român*, ediția a IV-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 2008.
32. Costache Silviu, *Evreii din România. Studiu de Geografie Umană*, București, Editura Universității din București, 2004.
33. Deletant Dennis, *Aliatul uitat a lui Hitler. Ion Antonescu și regimul său. 1940-1944*, București, Editura Humanitas, 2004.
34. Diaconu Daniel, *Evreii din Moldova de Nord. De la primele așezări până în 1938. Cu privire specială asupra județului Neamț*, București - Piatra Neamț, Editura Universitară „Cetatea Doamnei”, 2009.
35. Dumitru Diana, *Vecini și vremuri de restriște. Stat, antisemitism și Holocaust în Basarabia și Transnistria*, Iași, Editura Polirom, 2019.
36. Friling Tuvia, Ioanid Radu, Ionescu Mihail E. (Editori), *Raportul Comisiei Internaționale pentru Studiarea Holocaustului în România*, Președintele comisiei: Elie Wiesel, Iași, Editura Polirom, 2004
37. Geissbühler Simon, *Iulie însângerat: România și holocaustul din vara lui 1941*, București, Editura Curtea Veche, 2015.
38. Geller Iacov, *Rezistența spirituală a evreilor români în timpul Holocaustului*, București, Editura Hasefer, 2004.
39. Georgescu Vlad, *Istoria Românilor de la origini până în zilele noastre*, ediția a II-a, București, Editura Humanitas, 1992.
40. Hanganu Odette, Oprea Marian, Dobrescu Andreea, *Capcanele antisemitismului*,

- București, Editura Lumea Magazin, 2006.
41. Hilberg Raul, *Exterminarea evreilor din Europa*, vol. I-II, București, Editura Hasefer, 1997.
 42. Idem, *The Destruction of the European Jews, 3rd edition*, vol. II, Yale University Press, 2003.
 43. Hillgruber Andreas, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române, 1938-1944*, București, Editura Humanitas, 1994.
 44. Hitchens Keith, *România 1866-1947*, trad. din engleza de George G. Potra și Delia Răzdolescu, ediția a II-a, București, Editura Humanitas, 1998.
 45. Goma Paul, *Săptămâna roșie – 28 iunie – 3 iulie 1940*, București, Editura Vremea, 2004.
 46. Iancu Carol, *Evreii din România- 1919-1938. De la emancipare la marginalizare*, București, Editura Hasefer, 2000.
 47. Idem, *Situația evreilor din România în perioada regimului antonescian reflectată în documentele diplomatice franceze*, în volumul *Exterminarea evreilor români și ucraineni în perioada antonesciană*, București, Editura Hasefer, 2002.
 48. Ichim Ioan, *Municipiul Bacău – schiță monografică*, Bacău, 1971.
 49. Ioanid Radu, *Evreii sub regimul Antonescu*, București, Editura Hasefer, 1998.
 50. Idem, *Holocaustul în România*, ediția a III-a, Iași, Editura Polirom, 2019.
 51. Idem, *The Holocaust in Romania: The Destruction of Jews and Roma under the Antonescu Regime, 1940–1944*, Rowman & Littlefield Publishers, 2022.
 52. Kuller Harry, *Opt studii despre istoria evreilor din România*, București, Editura Hasefer, 1997
 53. Idem, *Evreii în România anilor 1944-1949: Evenimente, documente, comentarii*, București, Editura Hasefer, 2002.
 54. Idem, Benjamin Lya, *Muzeul de istorie a evreilor din „România Șef rabin dr. Moses Rosen”*, Federația Comunităților Evreiești din România, București, Editura Hasefer, 2002.
 55. Idem, *O istorie a evreilor din România în date. Vol. II. De la 1920, până în 1944*, București, Editura Hasefer, 2000.
 56. Iorga Nicolae, *Istoria evreilor în Țările Române*, cu o prefață de Ion Coja, Bacău, Editura Vicovia, 2013.
 57. Idem, *Istoria industriilor la români*, București, 1927.
 58. Idem, *Istoria învățământului românesc*, București, 1928.
 59. Idem, *Istoria poporului românesc*, I, București, 1922.
 60. Idem, *Istoria românilor*, vol. IV, București, 1937.
 61. Idem, *Popoare turanice parazitare*, anexă *În chestia agitațiilor evreiești*, Bacău,

- Editura Vicovia, 2014.
62. Matei Mircea D., *Geneză și evoluție urbană în Moldova și Țara Românească până în secolul al XVII-lea*, Iași, Editura Helios, 1997.
63. Idem, *Studii de istorie orășenească medievală (Moldova, secolele XIV-XVI)*, Suceava, 1970.
64. Mihalcea Eugenia Mărioara, *Bacăul de la rural la urban (II. Casele băcăuanilor între incendiul din 1853 și ocupația rusească)*, în „Acta Bacoviensia”. Anuarul Arhivelor Naționale Bacău, vol. V, Onești, Editura Magic Print, 2010.
65. Mitrea Ioan, *Milenii de locuire în vatra orașului Bacău și împrejurimilor, până la prima atestare documentară*, în „Carpica”, Bacău, XVI, 1984.
66. Morar Ovidiu, *Scriitori evrei din România*, București, Ideea Europeană, 2006.
67. Mucichescu-Tunari N., *Problema jidovească în statul antisemit*, în „Învieră”, 2 februarie 1941.
68. Murariu Ioan, Aur I. Nicu, *Bacău- ghid de oraș*, București, Casa Editorială „Albeona” S.A., 1992.
69. Oișteanu Andrei, *Imaginea evreului în cultura română*, Iași, Editura Polirom, 2012.
70. Panaitescu Petre P., *Introducere la istoria culturii românești*, București, Editura Științifică, 1969.
71. *Reflecții despre Holocaust. Studii, articole, mărturii*, București, Asociația evreilor din România victime ale Holocaustului, 2005.
72. Rosen Avram, *Contribuția evreilor la progresul industrial în România interbelică*, București, Editura Hasefer, 2002.
73. Rotaru Jipa, Burcin Octavia, Zodian Vladimir, Moise Leonida, *Mareșalul Antonescu la Odessa. Grandoarea și amărăciunea unei victorii*, București, Editura Paideia, 1989.
74. Rotman Liviu, *Evreii și începuturile industriei românești*, în „Revista de istorie”, 3-4, 1992.
75. Idem, *Școala israelito-română (1851-1914)*, București, Editura Hasefer, 1999.
76. Rozen Marcu, *Holocaust sub guvernarea Antonescu*, ediția a II-a, Asociația Evreilor din România victime ale Holocaustului, 2004.
77. Idem, *Holocaust sub guvernarea Antonescu. Date istorice și statistice privind evreii din România în perioada 1940-1944*, ediția a II-a revizuită și completată, București, Asociația Evreilor din România victime ale Holocaustului, 2004.
78. Stan Florin, *Aspecte privind imaginea evreilor din Moldova în documente ale autorităților române în timpul celui de-al doilea Război Mondial*, în „Acta Moldaviae Meridionalis”, XXVIII-XXIX, vol. II, Vaslui, 2007-2008.
79. Idem, *Considerații asupra opțiunilor politice ale evreilor din România în timpul*

- celui de-al doilea Război Mondial, în volumul *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, vol. I, Sibiu, 2006.
80. Idem, *Considerații contextuale privind „problema evreiască” și armata română în anii celui de-al doilea Război Mondial*, în volumul *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, vol. III, Sibiu, 2008.
81. Idem, *Considerații privind activitatea organizațiilor sioniste din România în timpul celui de-al doilea război mondial*, în „Acta Musei Devensis. Sargetia”, XXXV-XXXVI, 2007-2008.
82. Idem, *Considerații privind emigrarea evreilor din România prin portul Constanța între anii 1940-1944*, în AMMR, tom IX, 2006.
83. Idem, *Dosar-Evreii din România în timpul celui de-al doilea Război Mondial*, în „Dosarele Istoriei”, nr. 2 (114), 2006.
84. Idem, *Situația evreilor din România în atenția Marelui Stat Major (1941)*, în „Document. Buletinul Arhivelor Militare Române”, an XV, nr. 4 (58), 2012.
85. Idem, *Situația evreilor din România între anii 1940-1944*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2012.
86. Idem, *Portul Constanța-poartă deschisă evreilor spre „Țara promisă”. Studii privind „problema evreiască” în România 1938-1944*, Constanța, Editura Muzeului Marinei Române, 2007.
87. Schwarzfeld E., *Din istoria evreilor. Impopularea, reîmpopularea și întemeierea târgurilor și târgușoarelor din Moldova*, București, Editura Uniunii Evreilor Pământeni, 1914.
88. Scurtu Ioan, *Istoria contemporană a României (1918-2001)*, București, Editura Fundației România de Măine București, 2002.
89. Idem, *Minoritățile naționale din România – 1918-1925*, vol. I, București, Tipografia „ARC” S.R.L., 1995.
90. Simovici Doru (coord.), *Camera de Comerț, Industrie și Agricultură Bacău. File de monografie (1865-2000)*, Bacău, f. ed., 2000.
91. Slavici Ioan, *Soll și Haben. Chestiunea evreilor în România. Studiu social*, Ediția I în facsimile după prima ediție apărută în 1878 la București, Editura Vicovia, 2016.
92. Solomon Dumitru, *Anii “jurnalului”- o sinteza scenică*, cu un comentariu de Magdalena Boiangiu, București, Editura Hasefer, 2007.
93. Solomovici Teșu, *Istoria evreilor din România, 2000 ani de existență*, vol. I, București, Editura Teșu, 2007.
94. Idem, *Istoria Holocaustului din România. Transnistria. Transilvania de Nord*, București, Editura Teșu, 2006.
95. Stoicescu Vlad, *România se înșurubează definitiv pe harta Holocaustului*, în

- „Evenimentul Zilei”, București, 5. 11. 2010.
96. Șvarț Ițic, *Mărturii din veacuri. Din istoria evreilor în România*, Bacău, Tipografia “Munca”, 1947.
97. Șandru Dumitru, *Mișcări de populație în România 1940–1944*, București, Editura Enciclopedică, 2003.
98. Tercatin B., Herșcovici Lucian Zeev, *Prezențe rabinice în perimetrul românesc. Secolele XVI–XXI*, București, Editura Hasefer, 2008.
99. Tucan Dumitru, *Recuperarea istoriei traumatice și jocurile memoriei. Despre memoria Holocaustului din România*, în „Transilvania”, Sibiu, 6/2020.
100. Țurlea Petre, *Români și evrei în secolul XX*, vol. II, București, Editura Semne, 2015.
101. Vago Raphael, *Situația evreilor români în perioada antonesciană. Reacții și percepții ale Ișuvului*, în volumul *Exterminarea evreilor români și ucrainenii în perioada antonesciană*, București, Editura Hasefer, 2002.
102. Voicu George (Editor), *Violență și teroare în istoria recentă a României*, București, Editura Universitară, 2006.
103. Volovici Leon, *Ideologia naționalistă și „problema evreiască” în România anilor ’30*, București, Editura Humanitas, 1995.
104. Ungureanu Elena, *Istoria învățământului preșcolar din județul Bacău*, Iași, Editura Pim, 2009.
105. Ungureanu Ioan, *Ocupații rurale în ținuturile Roman și Bacău în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea*, în „Carpica”, XXIX, Iași, Editura Documentis, 2000.
106. Weber Peter, *Repatrierea deportaților evrei din Transnistria și chestiunea integrării lor în România postbelică*, în „Anuarul Institutului de Istorie George Barițiu”, Cluj-Napoca, tom XLVI, 2007.

VII. Lucrări speciale

1. Bălan Dinu, *„Chestiunea evreiască” din România în prima parte a anului 1866, o perspectivă conservatoare: Gazeta „Terra”, în „Studia et Acta Historiae Iudaerum Romaniae”, XI, București, Editura Hasefer, 2018.*
2. Bălan Emanuel, *A List of the Jews (313 Persons) who Arrived in Palestine from Romania (May 24, 1944)*, în „Philosophy International Journal”, vol. 3, nr. 2, 2020.
3. Bălan Emanuel, *Internarea evreilor în lagăre și fenomenul luării ostategilor în timpul guvernării Antonescu (1940-1944)*, în „Astra Sabesiensis”, nr. 6, 2020.
4. Idem, *Repatrierea orfanilor evrei din Transnistria, în 1944*, în „Studii de Știință și Cultură”, vol. XVI, nr. 2 (61), 2020.
5. Boldur Dimitrie-Ovidiu, *Monumente istorice băcăuane*, vol. 5, *Sinagoga*

- Cerealiștilor din Bacău*, Bacău, 2006.
6. Carp Matatias, *Cartea neagră. Fapte și documente. Suferințele evreilor din România. 1940-1944*, București, Atelierele „Socce”, vol. I, 1946.
 7. Cristian Călin Marius, *Viața cotidiană în orașul Bacău. 1928-1935*, Bacău, Editura Rovimed, 2011.
 8. Cucu Cornelia, *Aspecte ale învățământului evreiesc din Bacău*, în „Carpica”, vol. XXXIX, Editura Magic Print Onești, 2010.
 9. Chelaru (Drâmbă) Nicuța-Minodora, *Activități de prevenire a îmbolnăvirilor în rândul comunității evreilor din orașul Bacău în perioada 1942-1943*, în „Studii de știință și cultură”, volumul XVII, nr. 2, Arad, University Press, 2021.
 10. Eadem, *Alegerea comitetului de conducere al comunității evreiești din orașul Bacău în perioada 1932-1934*, „Studii de știință și cultură”, volumul XVIII, nr. 4, Arad, University Press, 2022.
 11. Eadem, *Aspecte privind societățile evreiești de sprijin reciproc din orașul Bacău în secolele XIX-XX*, „Studii de știință și cultură”, volumul XVII, nr. 2, Arad University Press, 2021.
 12. Eadem, *Aspecte referitoare la cultul mozaic din Bacău. Sinagogile*, Dialog intercultural polono-moldovenesc. *Culegere de studii, Materialele Congresului Științific internațional Moldo-Polono-Român*, Chișinău-Cracovia, 14-15 mai 2021.
 13. Eadem, *File din istoria școlii primare israelito-române de băieți „F. Klein” din orașul Bacău*, *Conferința Învățământ superior: tradiții, valori, perspective* Chișinău, Moldova, 29-30 septembrie 2020.
 14. Eadem, *Repartizarea femeilor evreice la munca obligatorie în vara anului 1944*, „Analele Liceului <<Vasile Conta>>, Târgu-Neamț”, nr. 1, Iași, Editura Pim, 2021.
 15. Eadem, *Societatea Fraterna din orașul Bacău*, în *Restitutio Matei Basarab în ceas aniversar 2022. Societăți culturale și științifice, fundații, asociații și diverse organizații din România și Europa în secolul al XX-lea*, vol. V, nr. 1/2022, București, Colegiul Național Matei Basarab, decembrie 2022.
 16. Eadem, *Școlile evreiești din orașul Bacău în primele decenii ale secolului XX*, „Analele Liceului <<Vasile Conta>> Târgu-Neamț”, nr. 2, Iași, Editura Pim, 2021.
 17. Ciuciu Anca Aurelia, *Copii holocaustului: orfanii din Transnistria*, în volumul *Holocaustul la periferie. Persecutarea și nimicirea evreilor în România și Transnistria în 1940-1944*, Chișinău, Editura Cartier, 2010.
 18. Dănilă Ioan, „Centenar Marius Mircu”, în „Ateneu”, nr. 9, septembrie 2009.
 19. Degeratu Laura, *Obligations of the Jewish Population Concerning the Forced Labor System as Shown in Gazeta Evreiasca (The Jewish Gazette)*, în „Holocaust. Studii și Cercetări” 1, nr. 5, 2012.

20. Dean Martin, Goschler Constantin, Ther, Philipp (Eds.), *Robbery and Restitution: The Conflict Over Jewish Property in Europe*, New York, Editura Berghan Books, 2007.
21. Dean Martin, *Robbing the Jews: The Confiscation of Jewish Property in the Holocaust 1933–1945*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008.
22. Duțu, Alesandru, Botoran Constantin, *Situația evreilor din România vol. I (1939-1941) partea întâi*, București, Editura Țara Noastră, 2003.
23. Grigorovici Grigore, *Bacăul din trecut și de azi*, Bacău, Tipografia Primăriei Municipiului Bacău, 1933.
24. Ilisei Grigore, *Bacăul secular-Bacăul vital*, în „Vitriliu”, Periodic al Centrului Cultural Internațional „George Apostu”, Anul XVI, Nr. 1-2 (30), 2008.
25. Ionescu Ștefan, *Implementing the Romanization of Employment in 1941 Bucharest: Bureaucratic and Economic Sabotage of the „Aryanization” of the Romanian Economy*, în „Holocaust Studies - A Journal of Culture and History”, vol. 16, nr. 1–2, 2010.
26. Marcianu Marcel, *Spre clarificarea unei enigme?*, în „Contemporanul”, nr. 32 (1761), 8 august 1980.
27. Kara, I., *Oameni care au fost ...*, în „Revista Cultului Mozaic”, anul XIII, nr. 190, 1 septembrie 1968.
28. Idem, *Obștea evreiască din Bacău*, București, Editura Hasefer, 1995.
29. Michelbacher Dallas, *Jewish forced labor in Romania, 1940-1944*, Bloomington, a. Indiana, Indiana University Press, 2020.
30. Mircu Marius, *Oameni de omenie în vremuri de neomenie*, București, Editura Hasefer, 1996.
31. Idem, *Poporul evreu nu uită pe binefăcătorii săi*, în „Revista Cultului Mozaic”, An. XXVII, nr. 532, 15 iunie 1983.
32. Pantelimonescu V., *Statutul evreilor din România*, București, Editura Ziarului „Universul”, 1941.
33. Popa Alin Sebastian, *Fizionomii urbane și structuri etno-sociale din Moldova. Bacăul în tranziția de la târg la oraș - 1864-1938*, București, Editura Muzeul Literaturii Române, 2023.
34. Rosen Moses, Stanciu S., Benjamin Lya (Editori), *Martiriul evreilor din România, 1940-1944. Documente și mărturii*, Centrul pentru Studiarea Istoriei Evreilor din România „Wilhelm Filderman”, București, Editura Hasefer, 1991.
35. Radu Costache, *Bacăul de la 1850-1900*, Bacău, 1900.
36. Sandache Cristian, *Unele considerații privind statutul juridic al evreilor români în timpul guvernării legionare*, în „Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae”,

- III, București, Editura Hasefer, 1998.
37. Solonari Vladimir, *Purificarea națiunii*, Iași, Editura Polirom, 2015.
 38. Spânu Alin, *Problema comunistă din județul Bacău în analiza Poliției (1920-1944)*, în „Acta Bacoviensia” , X, 2015.
 39. Stoican I. I., *Bacăul pitoresc*, în „Bacăul”, nr. 343, 6 august 1934.
 40. Șendrea Eugen, *Istoria Municipiului Bacău*, Ediția a II-a revizuită, Bacău, Editura Vitoria, 2002.
 41. Tăbăcăru Grigore, *Bacăul de altădată*, în Donea Marilena (coordonator), *Centenar, 1893-1993*, Bacău, Biblioteca Publică Bacău, 1993.
 42. Voledî-Vardi I., *Orașul de pe Bistrița*, vol. I, Tel-Aviv, 1988.
 43. Zaharia Dumitru, *Bacău, începuturi, toponim, organizare și conducere*, în „Vitriliu”, Periodic al Centrului Cultural Internațional „George Apostu”, Anul XVI, Nr. 1-2 (30), 2008.
 44. Idem, *Bacău, istorie adevărată*, Bacău, Editura Babel, 2013.

VIII. Resurse electronice

1. <https://adevarul.ro/stiri-locale/bacau/bacaul-la-fine-de-secol-19-majoritari-erai-2316427.html>.
2. <https://adevarul.ro/stiri-locale/bacau/exclusiv-cum-arata-sinagoga-cerealistilor-din-1733692.html>.
3. <https://adevarul.ro/stiri-locale/bacau/comunitatea-evreiasca-din-bacau-a-mai-ramas-cu-170-1427258.html>.
4. <https://adevarul.ro/stiri-interne/societate/serial-adevarul-prin-cenusa-industriei-episodul-1153808.html> .
5. <https://adevarul.ro/stiri-locale/bacau/povestea-sylviei-littmann-evreica-din-bacau-2320355.html>.
6. <https://adevarul.ro/stiri-locale/bacau/supravietuitorii-holocaustului-revin-in-bacau-la-1603526.html>.
7. <http://adriancioflanca.blogspot.com/2007/10/fost-sau-n-fost.html>.
8. <https://www.centropa.org/en/biography/sami-fiul>.
9. <http://www.crestinortodox.ro/religiile-lumii/iudaism/steaua-david-scutul-david-124705.html>.
10. <https://ziaruldebacau.ro/mostenitorul-partizanul-filderman-povesteste-despre-pierderea-fabricii-macul-rosu-strazile-copilariei-si-colegii-de-scoala/>
11. <https://adevarul.ro/stiri-locale/bacau/supravietuitorii-holocaustului-revin-in-bacau-la-1603526.html>.
12. <https://ilegalisti.ro/ro/ilegalist/1141>.

13. <https://ilegalisti.ro/ro/ilegalist/1156>.
14. <https://ilegalisti.ro/ro/ilegalist/2643> .
15. <https://ziaruldebacau.ro/pambac-doneaza-un-utilaj-de-stins-incendii-vechi-de-85-de-ani/>.
16. <https://imageromania.ro/produs/bacau-fabrica-de-pielarie-s-filderman/> .
17. <https://imageromania.ro/produs/bacau-sectia-strungarie-mecanica-de-la-fabrica-izvoranul/>.
18. <https://imageromania.ro/produs/bacau-strada-mare/>.
19. <https://www.impactpress.ro/2024/11/22/templul-evreiesc-al-cerealistilor-din-bacau-reinaugurat-la-aproape-70-de-ani-de-cand-a-fost-inchis-de-regimul-comunist/>
20. <https://www.inimabacaului.ro/2010/09/ziua-evreilor-uitata-in-bacau.html>.
21. Horia Dumitru Oprea, Tratatul de pace de la Berlin – prevederi referitoare la România (1878), în <https://istoriiregăsite.wordpress.com/201/04/26/tratatul-de-pace-de-la-berlin-prevederi-referitoare-la-România-1878> .
22. <https://jewish-heritage-europe.eu/2024/11/27/romania-update-bacau/>.
23. <https://www.mediafax.ro/cultura-media/memorialul-holocaustului-din-romania-inaugurat-joi-in-capitala-4972070>.
24. <https://muzeon.ro/templul-cerealistilor-din-bacau/>.
25. <https://www.observatordebacau.ro/2009/06/15/legende-urbane-din-bacau-xv-secretul-sapunului-ingropat-in-cimitirul-evreiesc.html>.
26. <https://roholocaust.com/eveniment/47~evreii-din-bacau-in-perioada-Holocaustului>.
27. <https://www.vice.com/ro/article/ura-impotriva-evreilor-a-revenit-in-discursul-public-din-romania/>.
28. <https://ziaruldebacau.ro/scoala-nr-15-va-purta-numele-dr-alexandru-safran/>.
29. https://www.ushmm.org/online/hsv/source_view.php?SourceId=13995.
30. https://secure.ushmm.org/online/hsv/source_view.php?SourceId=9791&r=p
31. <https://www.ushmm.org/online/hsv/wexner/cache/1615492712-120186-RG-31.004M.0013.00002151.jpg>.
32. <https://collections.yadvashem.org/en/documents/3555909>.
33. <https://www.yadvashem.org/righteous/statistics.html>
34. <https://www.victimtime.inshr-ew.ro/>